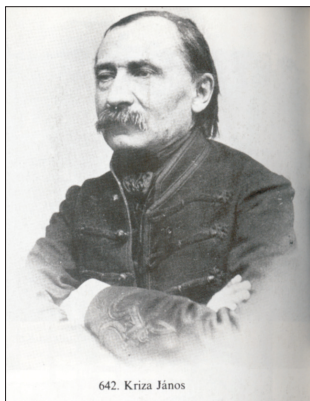

Emlékezés Kriza Jánosra halálának 130. évfordulóján

642. Kriza János

Kriza János unitárius püspök a székely népköltészet gyűjtője, a népies költészet jeles képviselője 130 évvel ezelőtt 1875. március 26-án 64 éves korában váratlanul elhunyt. Tele volt tervvel a *Vadrózsák* második kötetének kiadását illetően, az egyháztörténet megírására vonatkozóan és az egyházi iskolák megreformálásával kapcsolatban egyaránt. Élete 130 évvel ezelőtt lezárult, de neve ma is él, működésének hatása korunkban is érezhető, jelentősége a magyar kulturális életben elvülhetetlen.

Kriza János Nagyajtán született 1811. június 28-án. Szegény lelkészcsalád elsőszülött fia volt. Apja a kiterjedt rokonsággal rendelkező torockói Kriza család sarja balesetben vesztette el fél kezét, ezért küldték tanulni, de a családi összetartozás egész életen át megmaradt. Torockón járt az ún. partikula iskolába, a gimnázium alsó tagozatát tíz éves korától ott végezte, és tanult meg latinul, németül verselni, előadni 10-14 éves korában. A családi hagyomány szerint a Krizák bányászok voltak, és a hajdani aranybányák egyik vezetője volt Kriza, kinek neve a görög chrysos (arany) szóból származik. A polgárosodó életű városban ismerte meg a székely emberek nehéz sorsát, küzdelmes életét, előrevivó igényességét, kitartó helytállását. A hosszú hideg téli esteken, amikor a ház népe összegyűlt, a gyér világítás mellett, hangos olvasással tette közkinccsé a *Bibliát*, *Hármas Históriait*, *Hét Bölcs Mesterekről* szóló írást és más népszerű könyvet, a korábbi századok irodalmi alkotásait.

A reformkor szellemisége megérintette Székelykeresztúron, a kollégiumban, a székely ifjak különböző helyről összesereglett közösségében. Az országért tenni kész művelt emberek a magyar irodalmi élet kiterjesztését vállalták, ezzel együtt a nemzeti kultúra megismeréséért fáradoztak, a kulturális örökség feltárására törekedtek és a műveltség általánossá tételét szorgalmazták. Gimnazistaként olvasóként szervezett, ahol egymás verseit, meg a kor híres költőinek, íróinak műveit ismertették. Kolozsváron teológus korában algimnáziumi tanulókat tanított, és elhivatott értelmiség megteremtésén fáradozott miközben a tandíjmentességért dolgozott. Később a teológia könyvtárának felügyelője lett, ami rangot, meg-

tiszteltetést jelentett, de egyben lehetőséget széles körű ismeretek megszerzésére. Kolozsváron jogot, teológiát, filozófiát, bölcséletet tanult. Rendszeresen írt és fordított verseket. Saját és mások írásait később a *Remény* és az *Athenaeum* című zsebkönyvekben tette közzé. Epigrammáiban a társadalom hibáit, gyengeségeit pellengérezte, a szonettjei az emberi érzések mélységeit fejezik ki, a népies hangú dalai az egyszerű emberek életét, gondjait emelték a költészetbe, miként később Petőfi tette.

A teológiai stúdiumok befejezése után 1935-ben a kolozsvári unitárius egyház papjává választotta, de a régi szokáshoz híven előbb külföldi tanulmányútra küldte. Berlinben az újonnan alakult Friedrich-Wilhelm Univeristát a protestáns világ pezsgő életű központja volt. Ott tanítottak a Humboldt testvérek, míg a humán területen felbecsülhetetlen Jacob és Wilhelm Grimm tevékenysége, akik megírták a német mitológiát, kiadták a német mese és mondagyűjteményt, nyelvtörténetet és más, korábban ismeretlen tudományos eredményeket. A berlini évek tudatosították Krizában a magyar kultúra értékeinek sajátosságát, egyediségét, felbecsülhetetlen értékét.

A költészet útján

A külföldi tanulmányút, a nélkülözésekkel teli két év próbára tette fiatal szervezetét, és hazatérte után a betegsége kényszerpihenőt diktált. Ez idő alatt szedte rendbe verseit, fordította le Milton *Az elveszett paradicsom*ának egyes részeit, Byron szenvedélyes hangú verseit, Lamartine prózáját, Heine bús költeményeit, az orosz népdalok első válogatása mellett még sok egyebet. Mindezek ismeretében Toldy Ferenc javaslatára 1841-ben a Kisfaludy Társaság irodalomtudósai Krizát az Akadémia tagjai sorába választották. Kriza akkor 30 éves volt, Erdély elismert költője, későbbi tudósa, püspöke. A korabeli sajtó azt írta: „Kriza három év alatt Erdély társ nélküli népdalnoka lett.” A későbbi irodalomtörténet igazolta a megállapítást, amely szerint Petőfi legjelentősebb elődei között van a helye, aki megteremtette az irodalmi népdalokat, azt az új irányt, amely szerint a falvak lakói, sajátos életformájuk, nehéz sorsuk a maguk valóságában lett a költészet tárgya, és nem az elit kultúra szemszögéből, de nem is a rousseau-i romantika köntösébe bújtatva. Költeményeiben először jelent meg a magyar költészetben a határőr-szolgálatú székelyek sorsa a paraszti élet és a katonakötelezettség kettős terhe az *Erdővidék az én hazám* kezdetű versben.

A székely népköltészet felfedezője

Az ígéretes költői pálya megtört, de 1842-ben már új feladat előtt áll, a székely népköltési gyűjtemény kiadását szorgalmazza. Önvallomásában írta: „Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever senkitől sem figyelve meg a nép alsó rétegeiben, s attól fogva ez egyet számtalan foglalatosságaim középette sem vesztetem el szemem elől, magam is

gyűjtöttem mind Székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolozsvárt lakó sok-sok férfi és asszony embereknél.” Kiadásra vonatkozó felhívása gyér visszhangra talált, amit tovább nehezített a szabadságharc, a diktatúra, a kultúrát bénító abszolútizmus. Így a már összegyűlt alkotások csak két évtizeddel később jelentek meg Gyulai Pál szorgalmas biztatására, gróf Mikó Imre anyagi támogatásával, Stein János gondos nyomdai munkája nyomán.

A *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény* mindmáig a legjelentősebb, legismertebb népköltészeti kiadvány. Az eredeti kiadást számos újabb követte, nincs száma, hány válogatás merített belőle. Tankönyvek, antológiák élére kerültek Kriza balladái, és mára a költészetünk, műveltségünk elengedhetetlen része. Ezernél több népdal, hetvenöt népmese, sokszáz mondóka, táncszó, találókérdés, tájszógyűjtemény, nyelvi sajtóság leírása olyan kincsesbánya, amit az érdeklődők szakemberek újra és újra felfedeznek, de mindmáig kellő mélységben nem ismernek. Egy mindaddig ismeretlen világ tárult a magyar kultúra iránt érdeklődők elé. Új volt annak ellenére, hogy a szabadságharc előtti években napvilágot látott Erdélyi János által szerkesztett *Népdalok és mondák* három kötete.

Kriza különös érdeme a népballadák felfedezése. A *Vadrózsák* megjelenése előtt már közölt néhány balladát például a féltékeny és kegyetlen Barcsairól, a falba épített asszonyról Kómúves Kelemennéről, az elcsábított asszonyról, Molnár Annáról. Az újságok révén vagy előadásokon megismert balladák a nemzeti kultúráért felelősséget érző széles közönségben jelentős hatást váltott ki. De amikor a *Vadrózsákban* harminc ballada látott napvilágot, az kulturális reveláció lett. Valóságos ballada-láz tört ki. Arany János az eltűnt hősepika maradványaként ünnepelte, és azt állította, hogy nincsen olyan költészet, amely versenyezhet a balladával. A rövid tömör versben a tragédia, líra és drámaiság olyan összhangot alkot, amelyre másol nincs példa. Témaköre az emberi érzelmeket kifejezni képes emberi sorsok változatai. A balladák elsősorban a szerelemről és a családon belüli konfliktusokról szólnak, és a tragédiák bemutatása az érzelmileg motivált hallgatóságban katarzisz élményt vált ki, megoldás lehetőségét, a megnyugvást ígérve. Az egymástól eltiltott szerelmesek tragédiája többféleképp ismerhető meg Kriza gyűjteményéből. Kádár Katát a legény anyja feneketlen tóba vetteti, Szép Júlia édesapjától a kedvesének a fejét kapja ajándékba. A hűtlen asszonyra is kegyetlen halál vár, mert a féltékeny férje szurokba mártva, gyertyaként égeti el mindenki számára elrettentő példaként. De van tréfás ballada is, amikor a csalfa asszony ügyesen bújtatja el titkos szeretőjét, elkerülve az összecsapást, vagy máskor átlátszó tréfát talál ki. A társadalom íratlan törvényeit, a szabályok sérthetlenségét, és az emiatt kialakult feszültséget hirdetik a balladák. A mostoha és az árva konfliktusa, az idegenbe szakadt asszony szívtelensége, a bánatában halálba menekülő ember szenvedése mind-mind olyan téma, amelyek ma sem vesztek aktualitásukból. A ballada éppen ezért közel áll hozzánk, bár ritkában hallhatjuk, mint Kriza korában.

A ballada felfedezése indította el az összehasonlító kutatást. Kriza Jánost megvádolta egy ro-

mán újságíró, hogy románból fordította. A szerény, sok nyelvet beszélő Kriza románul nem tudott, és személyes támadásnak vette a gyanúsítást. Megsokszorozódott szorgalommal egyre többen gyűjtötték a balladákat, bebizonyítva, hogy azok a magyar nép kultúrájának részei. Az adatokból kiderült, hogy egyes témák más népnél is megtalálhatók, bár azok formája vagy tartalmi mondanója egymástól eltérőek lehetnek.

Az unitárius püspök

A népköltészet értékeinek felfedezésén túl Kriza János nagy érdeme az unitárius egyház korszerűsítése. Az abszolútizmus idején egy évtizedig tilos volt püspököt választani. A vezető nélkül maradt egyház 1861-ben püspökké választotta Kriza Jánost Tordán, abban a városban, ahol a világon először nyilvánították ki a vallások közötti egyenlőséget. Feladatul tűzte ki a régi közösségek és iskolák megerősítését, a papképzés és a teológiai oktatás modernizálását, ezen túl fontosnak tartotta a nemzetközi kapcsolatok kialakítását, a külföldi szakirodalom magyar nyelvű közzétételét sok egyéb mellett. A vasút és autó nélküli világban személyesen kereste fel a legeldugottabb vidéken az unitárius közösségeket hitet és erőt hirdetve a megmaradás reményében. Közben a kolozsvári közeletben többféle szerepet vállalt, a szerény jövedelmű egyház érdekében. Sok időt igényelt a „zsurnalista feladat” (az ő szavait idézve). Újságcikkekben fogalmazta meg a számára fontos kérdéseket. Segítette a szegény sorsú gyerekek nevelését. Otthonában ingyen szállást és kosztot kapott sok lelkész gyereke, és kiállt a nőnevelés mellett. A tanítónő-képzést elsők között szorgalmazta. A sokirányú tevékenységéről mindmáig nincs kellő áttekintés.

Kriza János püspöki működésének eredménye az angol unitárius egyházzal kialakított, mindmáig meglévő gyümölcsöző kapcsolat. Ő újította meg az egyházi énekeskönyvet, különös tekintettel a halotti énekekre, és írta meg az unitárius himnuszot az egyház fennállásának háromszázadik évfordulójára. Máiig érvényes az általa összeállított káté, az unitárius hitvallás. Egyházi beszédeit, imáit úgy írta, hogy azok keresztül nevelje, befolyásolja a nehéz sorsú gyülekezetet. Megalapította a *Keresztény Magvető* című, mindmáig jelentős unitárius folyóiratot, hogy az új eredmények, eszmei értékek hirdető vitairatok, tudományos igényű írások minél szélesebb körhöz eljuthassanak.

Kriza János művelődéstörténeti jelentősége a kor történelmi és társadalmi viszonyainak ismeretében érthető meg. A reformkor irodalom központú világában az olvasáskultúra terjesztéséért küzdött, a népköltészet felfedezésekor a magyar kultúra ismeretlen kincseit gyűjtötte össze, a magyar alapítású unitárius egyház megújulásáért fáradozva a reformáció hazai képviselőjének vállalatában alkotott maradandót. A szerény, halk szavú Kriza 130 éve elköltözött, de ránk hagyta örökségét, hogy vigyük tovább, és gazdagítsuk vele a mindenkori közműveltséget.

**Kriza Kálmán mérnök
a püspök dédunokája**